

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

<https://doi.org/10.22364/lviz.118.07>
150.–161. lpp.

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1(118)

2023

VĒSTURES BRĪVĪBA

Aivars Stranga sarunā ar Edgaru Engīzeru par brīvību,
izvēlēm un modi vēstures rakstīšanā

Pēdējos mēnešos sabiedrībā vairāk nekā līdz šim esam pievērsuši uzmanību vēsturei – gan vēstures zinātnes attīstības un vadības procesu ziņā, gan tam, kā cilvēki vēsturi izmanto. Bet vēsturnieki uz jautājumiem par to, kāda ir vēstures jēga un būtība, ir mēģinājuši formulēt atbildes jau vairāku gadsimtu garumā, katrā laikā, protams, iezīmējot tam laikmetam atbilstošāko. Turklāt aiz jautājuma par vēstures jēgu bieži vien nepamanīts paliek jautājums par vēstures būtību. Par to arī vairāk sarunā ar vēsturnieku, kurš daudziem jaunākas paaudzes vēsturniekiem ir ierādījis ceļu uz mīlestību pret šo zinātni, profesoru Aivaru Strangu.

Edgars Engīzers: Viens no interesantiem jautājumiem, kas var palīdzēt labāk saprast vēsturnieku rakstīto, ir nevis tas, ko viņi domā (gan par pagātņi, gan arī par vēsturi kā disciplīnu), bet kāpēc viņi tā domā. Mūsu laikmetu vēstures zinātnē iezīmē ne tikai mūsu laikmeta vēsturnieki, bet arī viņu skolotāji – tas, ko un kā mēs, kas nodarbojamies ar vēsturi, par to domājam kā zinātņu nozari. Ko Aivars Stranga teiktu par vēsturnieku Aivaru Strangu?

Aivars Stranga: Domāju, ka esmu vairāk vai mazāk vecā tipa politiskais vēsturnieks. Tiesa, man ir grāmata arī par Latvijas ārējo tirdzniecību un divas grāmatas par Ulmaņa saimniecību. Bet arī šīs grāmatas rakstītas no politiskās vēstures perspektīvas. Lai gan es nevaru pilnībā teikt, ka esmu ignorējis kādu modernāku tendenci – vēsturi var rakstīt arī no mikrovēstures viedokļa, piemēram, par atsevišķa cilvēka vēsturi pilsētā, laukos. Grāmatas “Ulmaņa režīma saimnieciskā politika” otrajā izdevumā es esmu varbūt nedaudz ielicis kaut ko no mikrovēstures, rakstot par strādnieku dzīves apstākļiem, par viņu algu, viņu

uzturu. Bet visumā mani tāds jautājums kā piederība kādai skolai īpaši nenodarbina, es neesmu tik liela mēroga vēsturnieks, lai ar to nodarbotos. Manu paaudzi visvairāk nodarbināja tas – jo mana jaunība iekrita padomju laikā –, lai būtu iespēja rakstīt brīvi, bez cenzūras un spaidiem. Un tas ir tas galvenais, ko es vērtēju mūsdienu vēsturē. Pat, tā ciniski sakot, mani tik daudz neinteresē, kā vēsturi finansē valsts, bet gan tas, lai to, ko domāju, varētu rakstīt bez šķēršļiem, cenzūras un ierobežojumiem. Un to es esmu varējis darīt jau no 1988. gada. Ja tas ir atrisināts, tad es esmu laimīgs un varu rakstīt atbilstoši savām spējām, savām zināšanām; ja es arī pieļauju kādas kļūdas, tad tās ir manas kļūdas, par kurām atbildīgs ir neviens cits kā es pats.

E. E.: Jūs piedzīvojāt pāreju no samērā stingri kontrolētas vēstures stāstu vides padomju režīmā uz brīvu daudzpolāru, daudzlīmeņu, pat pretrunību pilnu vēstures zinātnes vidi, tā teikt, Rietumu zinātnes filozofijas ietvarā. Runājot par jūsu vēsturnieku paaudzi, jūsu laiku, jūsu paša veidošanos, vai jūs varētu nosaukt dažus Latvijas un ārzemju vēsturniekus, kurus jūs uzskatāt par saviem skolotājiem?

A. S.: Padomju laikā mums nebija slikta vēstures izglītība. Pie cilvēkiem, ko es aizvien augstu vērtēju, lai gan viņš jau 22 gadus ir miris, es nosauktu profesoru Maksimu Duhanovu. Viņa lekcijas bija augstā līmenī, viņam ļoti padevās vispārīnājumi, pamatīgi secinājumi. Tad, kad kļuva plašāk pieejami ārzemju autoru darbi, es vienu brīdi aizrāvos ar, iespējams, kādu laiku pasaulē populārāko britu vēsturnieku A. Dž. P. Teiloru (*Alan John Percivale Taylor*). Mani aizrāva viņa formas meistarība, viņu dažreiz sauc arī par vēstures Šekspīru – tā viņš rakstīja. Tiesa gan, ne vienmēr viņš bija tik dziļš saturā, cik perfekti izpaudās formā. Viņa darbs “Otrā pasaules kara izcelsme” satura ziņā ir ļoti vājš darbs, dažos secinājumos pat skandalozs – viņš lielā mērā kara izcelsmē vaino Poliju, nevis Hitleru.

Tad bija brīdis, kad izlasīju visus lielākos Ērika Hobsbauma (*Eric John Ernest Hobsbawm*) darbus, un šī aizraušanās vēl nav pārgājusi. Vienu brīdi man likās, ka varbūt es kļūdos, ka vērtēju viņu tik augstu, jo Hobsbaums bija ne tikai marksists, bet arī līdz pat mūža galam arī britu komunistiskās partijas biedrs. Bet, kad sāku lasīt jaunākas paaudzes vēsturnieka sera Ričarda Evansa (*Sir Richard John Evans*) darbus (daži ir tulkoti arī latviski), es ievēroju, ka arī viņš ļoti augstu vērtē Hobsbaumu. Tad man kādu brīdi ļoti patika Normans Deiviss (*Norman Davies*), populārs britu vēsturnieks, kurš ir uzrakstījis fundamentālu Eiropas vēsturi. Šajā darbā viņš ir savienojis divas lietas, kuras vēsturniekiem savienot dažreiz ir grūti, – ļoti labu rakstnieka un ļoti labu analītiķa talantu.

Vēsture kā zinātne tomēr lielā mērā attīstījās rakstniecības iespaidā. Pirmais darbs, ko mēs varētu nosaukt par modernu Eiropas vēsturi, ir 1776. gadā līdz 1788. gadam izdots britu vēsturnieka Edvarda Gibona (*Edward Gibbon*) darbs

trīs sējumos “Romans impērijas pagrimuma un sabrukuma vēsture”. Kādu brīdi bija pieņemts, ka vēsturniekam ir jābūt ļoti labam izteiksmes stilam. Taču nāca citi laiki un, piemēram, parādījās sociālā vēsture, un tā izturējās pat nicinoši pret labu valodas stilu. Manuprāt, Normans Deiviss ir savienojis labu stilu ar labu kvalitāti. Labu vēsturnieku pasaulē ir ļoti daudz, arī Latvijā, un, dod, Dievs, mums visiem to visu izlasīt, ko viņi ir sarakstījuši. Man ir tāda vājība, ka es ļoti daudz lasu par dažādiem laika periodiem. Piemēram, lasu arī arheoloģijas tematikas rakstus mūsu Vēstures institūta izdotajā žurnālā. Man patīk ne tik daudz rakstīt, cik lasīt. Vēsture man liekas kaut kas neapraķstāmi fascinējošs. Hobsbaums saka, ka vēsturnieks ir tas, kas raksta patiesus un interesantus stāstus. Šai viņa atziņai varu vienīgi piekrist.

E. E.: Nujā, ne velti augstākais apbalvojums zinātnes vidē – Nobela prēmija – vēsturniekiem tiek piešķirta literatūras kategorijā. Te mēs nonākam pie lielā jautājuma, kas pārāk bieži paliek neatbildēts: kā mēs īsti saprotam to, ko saucam par vēsturi? Paskatoties sabiedriskās un politiskās diskusijas, reizēm šķiet, ka dažādiem cilvēkiem ir atšķirīgas ne tikai gaidas no vēsturniekiem, bet arī paša vēstures jēdziena izpratne.

A. S.: Varbūt man būs grūti dot tādu skaidru un viennozīmīgu definīciju, bet es gribētu atgādināt, ka akadēmiskās vēstures dzimšana lielā mērā saistīta ar universitātēm 19. gadsimtā, iespējams, ar Gētingenes Universitāti, kurā 1830. gadā pirmo reizi sāka noturēt vēstures seminārus. Laikam viens no lielākajiem sava laika vēstures zinātniekiem tomēr bija Leopolds fon Ranke (*Leopold von Ranke*), prūšu un vācu autors, kurš lika pamatu tam, ko mēs uzskatām par vēstures zinātne. Viņaprāt, tas bija uz faktiem balstīts, pārsvarā politisks stāsts, izmantojot visus iespējamus avotus, īpaši diplomātiskos. Mazāk vērības viņš piegriezta saimniecībai un sociālajai jomai, lai gan viņš rakstīja arī par tirdzniecību un finansēm. Vēsture ideālā variantā ir zinātne par to, kas ir noticis ar cilvēkiem agrāk. Vēstures lielā nozīme ir tā, ka neviena nācija nespēj iztikt bez vēstures. Tāpēc pastāv tā saucamā nacionālā vēsture – romantiķu ne vienmēr patiešs izdomājums, kurai jāstāsta, ka jūsu nācija ir sena un unikāla un jums bijušas plašas teritorijas un daudzi nacionāli varoņi. Mums tādu mitoloģizētu un interesantu, bet ne vienmēr patiesu nacionālo vēsturi veidoja tā sauktajos ulmaņlaikos, nedaudz arī jau 20. gadsimta 20. gados – ka mēs esam sena tauta, no 9. gadsimta mums ir bijuši savi valstiskumi, mūsu teritorija bija daudz maz noteikta atšķirībā no somugru teritorijām, mēs esam bijuši ļoti attīstīti. Kā raksta Augusts Tentelis, slāvi no mums esot mācījušies. Mums ir bijuši nevis vienkārši vadoņi, bet gan karaļi un izcili vadītāji...

E. E.: Sabiedrības vēlme pēc pagātnes varoņstāstiem pat būtu saprotama, ja uz to mēs raugāties kā mūsdienu nacionālās pašapliecināšanās, identitātes

veidošanās pamatojuma vēsturiskošanu, lai arī patiesībā vēsture paver durvis gan uz plašākas identitātes uzbūvi, gan piederības veidošanu plašakai kultūrai, Rietumu civilizācijai. Turklāt vēsture, kādu to mēs nododam nākamajām paaudzēm, ne vien sniedz ieskatu pagātnē, bet arī dod morālos orientierus – ļauj ļoti konkrēti caur dzīviem piemēriem saprast, kas ir labs un kas slikts pasaulē, ļauj labāk saprast cilvēku dabu un vēl jo vairāk – iezīmē virzienu sabiedrības attīstībai. Trivializējot pat varētu teikt, ka nekāds progress, nekāda jaunrade nav iespējama, ja nav apziņas par to, kas un kā ir bijis līdz šim. Vēsture ir vitāli nepieciešama jēlkādu zināšanu saglabāšanai – zināšanas par zināšanām pagātnē ir neatsverama bagāža, lai progress vispār būtu iespējams. Un ne tikai saglabāšanai, bet arī jaunatklāšanai – ja tā paskatās, mēs ļoti daudz ko nezinām no tā, ko mūsu priekšteči ir zinājuši.

A. S.: Katrai sabiedrībai vēsture ir ļoti vajadzīga. Nav tādas sabiedrības, kas nemāca vēsturi. Nav tādas modernās sabiedrības, kurai nav muzeju, kurai nav monumentu, nav tādas sabiedrības, kas neveido savu kolektīvo apziņu.

Es domāju, ka šodien vēstures loma ir pat lielāka. Mēs saduramies ar mēģinājumiem noniecināt mūsu vēsturi, kas lielā mērā nāk no Krievijas, caur tās vēstures mītiem, kam patiesībā ar pagātni un tās izprašanas patiesumu ir maz kā kopīga. Ilgus gadus mums nav bijis iespējams izstāstīt vēsturi par tādiem nozīmīgiem pagātnes notikumiem kā deportācijas, nacionālo partizānu karš pēc Otrā pasaules kara (to iesāka profesors Heinrihs Strods, tagad to turpina citi pētnieki). Mēs kā maza tauta, kam nav bijuši lieli, Eiropas mērogā atpazīstami varoņi senatnē, mazliet mitologizējam savu vēsturi. Kā Vilis Biļķins rakstīja 1936. gadā – mūsu cīņas pret krustnešiem priekšā nobāl pat seno grieķu cīņa pret persiešiem. Lieta tāda, ka mēs ļoti ilgus gadus bijām padomju okupācijā un vēstures lielo lomu sabiedrībā noteica tas, ka neatkarīgā Latvija aizgāja bojā okupācijas rezultātā, bet sabiedrībai vara atklāti centās uzspiest mītu par sociālistisko revolūciju. Vēsturei bija ļoti liela nozīme, jo tai bija jāmaina kolektīvā atmiņa. Mums nekādas revolūcijas nav bijis, bet ilgus gadus mums tika konstruēta kolektīvā atmiņa, kura bija pretstatā ar īsteno dabisko atmiņu, pretstatā patiesi notikušajam. Un arī šodien vēsturei ir liela nozīme. Mēs katrs esam savas biogrāfijas, izglītības, talanta un spēju gūsteknis. Bet šodien, atšķirībā no padomju laika, mums nav politisko spaidu, mēs dzīvojam politiski liberālā, brīvā sabiedrībā, un man tas ir pats galvenais.

E. E.: Jūs ieminējāties par vēsturi kā instrumentu, ko vara izmanto, lai autoritārā vai totalitārā režīmā mainītu sabiedrības atmiņu. Ja paskatāmies uz demokrātisko iekārtu, kādā mēs tagad pietiekami brīvi dzīvojam, kā jūs tagad raksturotu attiecības starp vēsturi un atmiņām?

A. S.: Tas ir sarežģīts un nopietns jautājums. Atmiņu pēta arī neirologi, un ir zinātnieki, kuri saka, ka ir tikai individuālā atmiņa, ka kolektīvā jeb nācijas

atmiņa objektīvi nepastāv, jeb, pareizāk sakot, tā vienmēr ir konstruēta. Laikam viņiem ir liels pamats tā uzskatīt. Tā saukto sociālo atmiņu konstruē māksla, pieminekļi, piemiņas dienas, politika utt. Vēstures attiecības ar sociālām atmiņām ir ļoti sarežģītas un interesantas. Piemēram, runājot par memoriāliem un sociālo atmiņu – Latvijā atrodas viens no lielākajiem Otrā pasaules kara memoriāliem Eiropā – Salaspils memoriāls 40 hektāru platībā. Bet tas tika radīts ar skaidru nolūku konstruēt atmiņā iedomu, ka arī te pastrādātais noziegums ir bijis viens no lielākajiem. Ārkārtējā komisija noteica, ka te 53 000 cilvēku nogalināti, to skaitā 7000 nelaimīgo bērnu. Tagad vēsturnieki ir izpētījuši avotus un nonākuši pie slēdziena, ka nogalināto skaits ir ap 1000, kas, protams, pats par sevi ir šausalīgi, bet tomēr ir arī krasā pretrunā ar šo Ārkārtējās komisijas radīto mītu. Sabiedrības atmiņa kļūst par kolektīvās identitātes daļu, un cilvēki uztver ar aizvainojumu to, ja kāds nepieņem viņu atmiņas vai ironizē par tām (atmiņa var būt saistīta ar nacionālā goda izpratni). Tādā ziņā Krievijai ir ļoti jūtīga reakcija uz Salaspili, tā ir tās aizvainoto atmiņu politikas daļa. Vienu brīdi Krievijas domē tika pat paziņots, ka Salaspils esot otrā aiz Aušvicas lieluma ziņā.

Es ar lielu prieku sekoju tam, ko mūsu sociālās atmiņas pētnieki pēta un publisko, bet es saprotu arī to, ka sociālā atmiņa lielā mērā tiek konstruēta. Tā ir safabricēta, pateicoties pieminekļiem un daudz kam citam, tāpēc, ja tā kļūst par identitātes daļu, cilvēki bieži vien ar tādu nepatiku uzņem daļu no tādas atmiņas demontāžas.

Piemēram, runājot par pieminekļu demontāžu – tie ir ielikti ne vien pilsētvidē, bet arī sociālajā atmiņā, kura ir sakonstruēta, un kādu pieminekļu aizvākšana, kas visumā ir pilnīgi normāla parādība jebkurā sabiedrībā, tiek uztverta kā uzbrukums atmiņu svētumam un identitātei.

E. E.: Nujā, tagad arī diskusijas par pieminekli Andrejam Upītim ir kļuvušas par tādu padomju cilvēka identitātes aizvainojumu. Kad lasām, rakstām vai domājam par vēsturi, bieži parādās tāds apzīmējums kā “mūsu vēsture”. Viens gadījums ir nacionālās vēstures joma, bet bieži parādās kaut kas savāds tajā “mūsu” vēsturē. Cik lielā mērā vēstures skatīšanās leņķis uz pagātņi veido identitāti dažādās sabiedrības grupās? Kas ir tie “mēs”, ko cenšamies atrast pagātnē, un cik lielā mērā, rakstot vēsturi, mums nākas tomēr izšķirties par to, ko iekļaut un ko izstumt no šī jēdziena?

A. S.: Uz šo jautājumu var skatīties no dažādiem aspektiem. Vēsture var būt ideoloģizēta. Tāda tā bija padomju laikos, tāda tā bija ulmaņlaikos, un, iespējams, tāda, vismaz daļēji, tā ir arī tagad. Vēsturei var būt iedalīta liela loma kādas grupas politisko interešu klāstā. Ideoloģijā ir diezgan spēcīgs tā sauktais lojalitātes elements savai nācijai, šķirai, grupai un nelojalitāte pret citiem. Un šajā nacionālās lojalitātes elementā ir svarīga identifikācija. Tāds lojalitātes aspekts vēsturē

var parādīties kā “savējo” attaisnojums, “savējo” izcelšana vai slēpšana, ja viņi, piemēram, ir piedalījušies kādā noziegumā.

Ir ļoti būtiski, kā latviešu trimda pēc Otrā pasaules kara citās pasaules brīvājās valstīs reaģēja uz jautājumu par ebreju iznīcināšanu. To jau Andrievs Ezergailis ir izpētījis savā darbā par holokaustu Latvijā, ka tur dominēja tāda “savējo” aizstāvēšana, nerunāšana par šo tematu un izspiešana no kolektīvās atmiņas. Liekas, no šīs “savējo” tēmas ir pagrūti izvairīties. Tādā ziņā Ezergaiļa pētījumi ir izcili un klasiski, viņš par augstāko mērķi uzstādījis patiesības atklāšanu, nevis “savējo” piesegšanu un aizstāvēšanu.

E. E.: Nesen žurnāla “Rīgas Laiks” lappusēs bija atspoguļota saruna ar Ēriku Jēkabsonu, Mārtiņu Mintauru un Uldi Tironu, kurā viņi aizskāra jautājumu par to, kā, skatoties pagātnē, mēs šad tad izvēlamies “savējos” redzēt kā objektus vēstures procesā, bet šad tad – tikai kā subjektus. Proti, tajā procesā, kas mums liekas kaut kas nesmuks vai netīrs, mēs daudz labprātāk uzņemamies cietēju lomu, bet tajos procesos, kuros mēs gribētu piedalīties aktīvāk, iekļaujam tautu vai kādu grupu daudz redzamākā lomā. Mūsdienu sabiedriskais vērtējums – patīk, nepatīk – iespējams, daudz vairāk ietekmē vēstures naratīvu tapšanu, nekā mēs to pat paši apzināmies. Ja tā paskatāmies, tad īsajā un dažādu ekstrēmu pilnajā 20. gadsimta laikā mums patiešām dominē ciešanu stāsti.

A. S.: To jau mums ir norādījuši daudzi kolēģi ārzemēs, ka lielā mērā mūsu sociālajā atmiņā dominē ciešanu motīvs. Bet būsīm godīgi, ciešanas patiešām bija. Šeit būtiski ir tas, ka mums daudzus gadus nebija iespējams ciešanas izrunāt. No ciešanu traumām var atbrīvoties, ja par tām tiek runāts. Piemēram, par 1941. gada deportācijām faktiski pirmo reizi Latvijā daudz maz objektīvi skaitļi parādījās 1988. gadā, un arī tad tā sauktajā oficiālajā līmenī deportāciju noziedzību neviens neatzina. Ciešanas nebija izrunātas. Nemaz nerunājot par tiem, kas cieta pēc kara – 1949. gada deportācijās. Līdz ar to jāpaiet kādam laikam, tas var būt arī ilgstošs, kurā šīs ciešanu motīvs ir dzīvs. Par to runā, to aktualizē, un varbūt tas ir neizbēgami, ka mums tas ciešanu motīvs ir bijis svarīgs. Piemēram, tas pats nacionālo partizānu karš. Tikai 1996. gadā iznāca Heinriha Stroda pirmais darbs par to. Tagad mums ir Zigmāra Turčinska un citu autoru darbi. Bet šis temats nebija izrunāts – cik daudz cilvēku aizgāja bojā cīņās, cik deportēja, nogalināja. Šis nacionālo ciešanu elements ir dzīvs tikmēr, kamēr sabiedrība to pilnībā neizrunā, neizdzīvo savu traumu. Varbūt tas ir kolektīvo traumu rezultāts, lai gan neesmu nekāds speciālists psihoanalizē. Ir jau arī tāda historiogrāfijas skola, kas apskata psihovēsturi, varbūt pat vairāk no psiholoģijas, pat psihiatrijas viedokļa.

E. E.: Sabiedrības uztveres līmenī, runājot par nacionālo vēstures stāstu un ciešanām, droši vien spilgts piemērs varētu būt arī stāsts par ebreju tautas ciešanām 20. gadsimta un Otrā pasaules kara laikā. Jūs esat pētījis ebreju tautas

vēstures jautājumus Latvijā. Kādi ir jūsu novērojumi par ebreju historiogrāfiju, šīs vēstures stāsta stāstīšanas tradīciju un praksi, ar ko tā atšķiras no latviešu stāsta, varbūt ir kas, ko Latvijas vēsturnieki varētu no tā pamācīties?

A. S.: Pašlaik redaktors strādā pie manas jaunās grāmatas, kas sauksies “Latvijas ebreji revolūcijas un Neatkarības kara laikā. 1917–1920”. Es neizvirzu sev milzīgi lielu uzdevumu, bet, kā jau teicu, man ļoti patīk lasīt, un es izlasīju Ērika Jēkabsona un Jāņa Šiliņa sastādītos krājumus par Neatkarības karu “Cīņā par brīvību”. Esmu lasījis arī citus darbus, un man ļoti gribējās sev pašam atbildēt un citiem pastāstīt, kādi bija ebreji revolūcijas, Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara laikā. Neslēpju to, ka es rakstīju šo grāmatu ar lielu mīlestību pret tematu un lielām simpātijām pret ebreju dažādajiem likteņiem. Bija daudzi, kuri cīnījās Latvijas neatkarības pusē. Jēkabsons ir pierādījis, ka Latvijas armijas rindās viņu bija 2000 – divreiz vairāk, nekā mēs kādreiz uzskatījām. Bija ebreji, kas bija komunisti, bet tādu nebija daudz, patiesībā 1917.–1920. gadā tādu ir ļoti maz. Mani interesēja, ko paši ebreji par šo radikālo, pārsteidzošo apstākļu pārsātināto posmu ir rakstījuši, kā viņi to ir redzējuši un vērtējuši. Piemēram, ebreju historiogrāfijā ļoti negatīva loma ir iedalīta Stučkas valdībai, tiek pat atzīmēts, ka pirms tam antisemitisms Latvijā nav bijis. Tas, protams, ir pārspilēti, antisemitisms parādījās jau Beilisa (*Menahem Mendel Beilis*) prāvas laikā 1913. gadā, bet visumā plašu iespaidu Latvijā tas tolaik neradīja. Ir, piemēram, ebreju vidū izplatīts viedoklis, ka viņi ļoti cieta no Stučkas. Es ceru, ka šis stāsts būs ne tikai patiess, bet arī interesants lasītājiem.

Ebrejiem bieži ir izvirzīti dažādi apvainojumi, piemēram: ebreji ir spekulanti. Mani piesaistīja viena tāda epizode: 1920. gada 21. martā trīs ebreji no Daugavpils, kur joprojām bija slikta pārtikas apgāde, jo Daugavpils visilgāk bija pamesta boļševiku varā, dodas uz Stukmaņiem un nopērk tur 4 pudus sviesta ar nolūku to atvest uz Daugavpili un tur pārdot. Tomēr armijas pārstāvji viņus arestēja, sviestu konfiscēja un apgalvoja, ka viņi gribēja spekulēt. Tikai interesanti – vai sviesta atvešana uz Daugavpili, kur bija slikts apgādes stāvoklis, un pārdošana nav vienkārša tirdzniecība? Pilnīgi normāli, ka viņi no tā gūst arī kādu peļņu. Man liekas, ka tā ir tirdzniecība, tas ir business. Taču armijas komandantūra to uztvēra kā spekulāciju. Ebreju apvainošana spekulācijā tolaik bija ļoti populāra. Iespējams, šī situācija arī atainoja divu tautu dažādo attieksmi pret tirdzniecību: ebrejiem tirdzniecība bija viena no galvenajām darba sfērām, kamēr latvieši, kuri mazāk iesaistījās tirdzniecības sektorā, bieži vien tirdzniecībā saskatīja spekulāciju. Vai piemērs ar naudu. Rīgā pie Biržas ēkas bija tā saucamā “melnā birža”, kur uz ielas varēja nopirkt valūtu. To pārsvarā pārdeva ebreji. Par Latvijas rubļiem varēja nopirkt, piemēram, dolārus. Latviešu uztverē tā bija spekulācija, bet šodien mēs uz to skatāmies citādāk.

Šādiem momentiem es grāmatā veltu lielu nozīmi, ne jau tāpēc, ka ebrejiem vajadzīga mana aizstāvība, bet lai parādītu šo laikmetu. Tā vai citādi jūtos laimīgs, ka spēju raksturot dažus momentus latviešu un ebreju attiecībās, kas līdz šim bijuši vairāk apvīti ar mītiem un stereotipiem. Manuprāt, ir jāraksta par tēmām, kas jūs ļoti interesē. Nav lielāka prieka, kā no rīta pamosties, doties pie datora un uzdrukāt pāris teikumu. Es pieradu pie tās tradīcijas, pie kā piederējis arī mūsu lielais Arveds Švābe – viņš teica, ka jāraksta gandrīz katru dienu. Nevaru teikt, ka rakstu katru dienu, bet, runājot par topošo grāmatu, es biju laimīgs, ka varēju katru dienu ko piestrādāt, papētīt avotus. Latgaļu vēsturnieks Boļeslavs Brežgo esot teicis, ka vēsture ir katorga, kas katru dienu ir jāapmeklē, tātad vēsturnieks ir katordznieks. Viņš katru dienu nes savu slogu, un, ja jūs negribat būt katordznieks, tad labāk nebūt vēsturniekam. Viņš uzskatīja, ka tas ir ārkārtīgi smags darbs. Bet tā ir ļoti patīkama katorga, tā ievilina tevi sevī, gribas būt šai katorgā, gribas kaut ko uzrakstīt, konstruēt, kā Roberts Vipera teica “Lielajās vēstures problēmās” – konstruēt faktus. Vēstures fakti, protams, nav paši par sevi pastāvoši dotumi, bet konstruēšanas rezultāts.

E. E.: Vipera šajā darbā mēģināja šķetināt un nodot arī tālāk jautājumu par to, kāda ir vēstures jēga, un vai mēs no vēstures kaut ko mācāmies. Vai mēs no vēstures vispār varam ko mācīties? Kopš Vipera laikiem vēstures zinātnē gan teorētiskās, gan filozofiskās atziņas ir būtiski attīstījušās, bet mēs kā sabiedrība vēl aizvien uzdodam šo gadsimtiem seno jautājumu – kāda ir vēstures jēga?

A. S.: Pirmkārt, vienā veidā vēsture ir zinātne, sabiedrisko zinātņu ģimenes locekle, otrā veidā tā ir literatūras un daiļliteratūras forma. Bija tāds amerikāņu vēsturnieks Haidens Vaits (*Hayden White*), viņš teica, ka vēsturi var rakstīt kā drāmu, traģēdiju, satīru un kā komēdiju. Vēsture vienlaikus ar savu zinātniskumu ir arī literatūras forma. Vēsturniekiem ir ārkārtīgi liela uzmanība jāpievērš ne vien zinātniskajam darbam, bet arī tā rezultātu formai. Es domāju, ka Latvijas vēsture kā satīra būtu šausmīgi interesanta. Latvijas vēsture parasti tiek rakstīta kā drāma vai traģēdija. Komēdija tiktu uzskatīta par ķecerību. Jebkurā gadījumā vēsture sniedz mums ieskatu tajā, kādi mēs kā sabiedrība, kā cilvēki esam. No vēstures kā no notikumiem, kas ir bijuši, varbūt arī cilvēki neko nemācās, bet no vēstures kā zinātnes vai literatūras formas cilvēki, iespējams, kaut ko mācās gan. Bija tāda amerikāņu vēsturniece un rakstniece – Barbara Takmena (*Barbara Wertheim Tuchman*), viņa uzrakstīja populāru darbu “Augusta lielgabali”. Par to, kā Eiropa ieslīdēja Pirmajā pasaules karā. Šis darbs iznāca, šķiet, 1962. gadā – Kubas krīzes laikā. Un ASV prezidents Kenedijs esot mācījies no šī darba – un nonācis pie secinājuma, ko darīt, lai neieslīdētu krīzē ar Krieviju, karā ar PSRS. Šajā gadījumā vēsturiskais darbs izrādījies ļoti noderīgs un pamācošs. Bet no pagātnes notikumiem vien cilvēki neko daudz nemācās.

E. E.: Jūs sabiedriskajā telpā kā vēsturnieks parādījāties īsi pēc Mavrika Vulfsona uzstāšanās 1988. gada Radošo savienību plēnumā. Tieši tad vairāk nekā agrāk notika pievēršanās vēsturei, kaut gan 20. gadsimta 70., gan 80. gados vēsture bija gan politikas, gan kultūras uzmanības centrā. Šķiet, mēs jau esam piemirsuši, cik lielā mērā vēsture kā zinātne un vēsture kā literāras, publicistiskas un kulturālas izpausmes forma nospēlēja lomu perestroikas, Atmodas un neatkarības atjaunošanas laikā?

A. S.: Manuprāt, vēsture nospēlēja ļoti lielu lomu. Vēl pirms Atmodas astoņdesmitajos gados sākās diskusijas par vēstures baltajiem plankumiem, proti, skolās, klubos un citur aicināja uz diskusijām vēsturniekus par šiem baltajiem plankumiem – kas noticis 1939. gadā, 1941. gadā, vēl pirms Mavrika runas. Viena šāda diskusija notika kā reiz VEF kultūras pili 1988. gada 2. jūnijā, kad Mavriks teica savu runu. Uz to biju uzaicināts ne tikai es, bet arī Mārtiņš Virsis, no Iekšlietu ministrijas Zenons Indrikovs, kurš tobrīd nodarbojās ar represētajiem, un šo diskusiju vadīja Edvīns Inkēns. Diskusija notika vakarā, un Inkēns mums paziņoja, ka Mavriks esot pateicis, ka pie mums 1940. gadā ir bijusi okupācija. Tas mums bija kā spēriens, viņš tā drosmīgi to paziņoja, tas bija pilnīgi negaidīti. Es līdz šim brīdim nezinu, kāpēc viņš tā rīkojās, jo līdz tam viņš bija augsta līmeņa partijas propagandists. Un ne ar ko tādu nebija līdz tam izcēlies. Neilgi pēc tam kopā ar citiem vēsturniekiem tiku uzaicināts uz Partijas vēstures institūtu. Tur teica, ka vajag sarīkot pasākumu pret Vulfsonu, diskusiju pret viņu, sakot, ka viņš esot kļūdījies, ka bija sociālistiskā revolūcija, un ka vajag Mavriku nosodīt. Es Mavriku nenosodīju, bet ko es sev varu arī pārņemt – es ļoti atklāti arī viņu neatbalstīju. Vēsturei bija ļoti liela, ārkārtīgi liela nozīme tobrīd.

Pat žurnāls “Latvijas Komunisti” publicēja rakstus par vēsturi. 1988. gada augusta numurā bez cenzūras tika publicēts mans raksts par Latvijas Republikas noslēgto mieru ar Padomju Krieviju 1920. gadā. Tas ir dīvaini, bet pat viņi vēlējās paiet uz priekšu pretim jaunajām laikmeta tendencēm. Esmu laimīgs, ka dzīvoju tolaik, kad vēsturei bija tik liela nozīme, un mazu mikroskopisku pienesumu arī es tam laikmetam esmu devis.

Pavisam nesen mana bijusī doktorante, viena no izcilākajām vēsturniecēm Latvijā – Ineta Lipša atteicās no viņai piešķirtā gada vēsturnieka titula. Nu, manuprāt, pārāk pārsteidzīgs lēmums, viņa patiesi ir pelnījusi šo titulu. Turklāt piešķirtais tituls nav politizēts, to nedod cilvēki no valdības. Bet acīmredzami viņai ir bijuši būtiski apsvērumi tā darīt, un tas acīmredzami raksturo arī kādu vēstures zinātnes vietas dimensiju sabiedrībā šobrīd. Iespējams, es neesmu objektīvs vērtētājs, jo man mūža laikā vienmēr bija iespējas atrast izdevēju. Vai nu man pašam bija personīgie līdzekļi, vai finansiāli atbalstīja Latvijas Ārpolitikas institūts, universitāte vai privātie sponsori. Līdz ar to šo problēmu es neizjūtu

tik asi kā Ineta un varbūt citi vēsturnieki. Finansējums ir viens ļoti nozīmīgs rādītājs, bet es gribu uzsvērt to, kas ir vadmotīvs šai sarunai – ka mūsu valsts ir brīva un ikviens vēsturnieks ir brīvs, mēs esam brīvi no politiskiem spaidiem, no cenzūras un uzspiestiem meliem. Nekādu spiedienu neviens uz mums neizdara, cilvēki var rakstīt kreisākus, labējākus vai centriskākus darbus. Neviens netiek vajāts, diskriminēts, un to es uztveru kā ļoti būtisku faktoru. Vēsturei, lai tā būtu patiesa, ir jābūt brīvai no ideoloģiskiem žņaugiem. Mūsu vēsturnieki ļoti cieši sadarbojas arī starptautiski. Es varbūt finanšu jautājumu neuztveru tik asi kā iespēju un brīvības jautājumu. Un iespējas šodien vēsturniekiem ir ļoti plašas – gan tēmu izvēlē, gan akadēmiskās brīvības aspektā. Kopumā Latvijas vēsturi gaida labi laiki.

THE FREEDOM OF HISTORY

An academic conversation between historians Aivars Stranga and Edgars Engīzers about freedom, choices, and fashion in history-writing

In the recent months, history has come into the public focus more than before – both in the context of the development and administration of science and practical uses of historical narratives. Historians, on the other hand, for several centuries have tried to formulate the meaning of history, through the lense of the respective period. However, the question about the essence of history often remains hidden behind that of the meaning of history. This question was in the focus of the academic conversation.

The public demand for heroic stories of the past would be understandable if interpreted as historicisation of contemporal ground for national identity-building, although in fact there is much more to it: history opens the door to the construction of a broader identity, of belonging to a broader culture, i.e. Western civilisation. Moreover, history, encapsulated in the way we pass it to the coming generations, not only gives an insight into the past but also provides moral reference-points, i.e. through very concrete living examples, it helps to understand what is good and what is bad and provides a better understanding of the human nature as well as outlines the direction for future development of society. History is vitally important for the preservation of all kinds of knowledge: knowledge of the past is a necessary luggage for any progress to become possible.

We are facing efforts to downplay our history, first and foremost by Russia, through its quasihistorical political myths that have little in common with past and the true understanding of it. For many decades, we were not allowed to tell the history of important processes in our past, like deportations and the national partisans' war after the Second World War. The great role of history in society was dictated by the fact that the independent state of Latvia perished as a result of occupation that lasted for many decades and the authorities openly tried to impose on the public falsehoods about a socialist revolution. The importance of history came from its mission to transform the collective memory.

History stands in complicated and interesting relationship with collective memory. Same as historical facts are constructions of the perceptions of the past created by scholars and society, collective memory is also largely constructed. Monuments, public commemoration, educational narratives, and other elements that serve as its construction blocks often become part of one's identity, and consequently, removal of such elements may cause discontent.

Our collective memory is largely dominated by the theme of suffering. Indeed, there has been much of suffering in Latvia's history, but the main reason why the theme of suffering remains alive – and perhaps will remain alive for a longer time – is that for many years we lacked the possibility to talk about it.

From one angle, historical writing is science, from another – a literary work. Historians must pay huge attention not only to research, but also to the form and style of publishing their findings. Latvia's history could be written as an extremely interesting piece of satire. Usually, it is written as a drama or tragedy. Writing it as a comedy surely would be considered heretical, but it is possible. We have to rediscover history as a writing-style. People do not learn from history as a sequence of past events *per se*, but they may learn from history as research or literary works.

Financing of historical research, which recently has become a very topical issue, is indeed important, but freedom is an even more important aspect and it served as a leit-motif of this conversation: the country is free, and every historian in it is free from any political pressures, censorship, and imposed lies. Contemporary historians may choose to write either from left, right, or centric position and focus on any topic they like, and no one is discriminated or persecuted for their choice. For history to be truthful, it must be free from ideological constraints.

© 2023 Edgars Engīzers, Aivars Stranga, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons*

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0).

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).